

A diákmigráció volumene, gazdasági és politikai jelentősége gyorsan nő. Magyarország stratégiája e tekintetben most formálódik. Az Európai Unió országaiban, a felsőfokú oktatásban tanuló hallgatók 10-15 százaléka hosszabb rövidebb időt más országban tanulnak. Magyarországon ez az arány 2 százalék körülire becsülhető. Jelen cikk célja az, hogy leírja a külföldön tanulás nemzetközi trendjeit.

A mozgás az élet része

A térbeli elérhetőség feltételeinek javulásával az élet mind természetesebb és gyakoribb jelenségévé vált szülőhelyünk elhagyása. Az emberek elindulásakor kifejezik azt a bizakodásukat, hogy máshol többet remélnék, szabadabban mozoghatnak, és az új környezet őket is motiválja. Tapasztalati tény, hogy ha kihívásokkal teli környezetben élünk, akkor magunk is többet teszünk a jobb megfelelés érdekében. Ellenben, ha azt látjuk, hogy tevékenységünkre nincs szükség, akkor reményvesztetté válhatunk.

Az ember szellemi képességeinek, a humán tőkének a növelése, több tekintetben hasonló a vállalkozások térbeli fejlesztési elgondolásához. A szabad áramlással kedvezőbb, kibontakozást és hasznot jelentő környezeti változás érhető el. Az ember lakóhely megváltoztatására való törekvése, egy felismerési, döntési folyamat. Felismerése annak, hogy máshol belőlem más ember lehet. A migráló többség döntését konkrét, helyi dimenziók határozzák meg. Az új lakóhely megválasztása során több szempontot, a közelebbi vagy távolabbi környezetről szerzett ismeretek összehasonlításával, egyeztetünk. A világban zajló migrációs folyamatokban résztvevők négyötöde képzetlen ember, érhető, hogy a célhely megválasztásában a napi megélhetés áll. A kisebbség képzett hányad, ennél többre vágyik, egy esélyt biztosító szellemi/anyagi tőke felhalmozására.

Míg a 60-as évek mobilitási leírásai arról szóltak, hogy az egyes országok miként „szívják” el a kiművelt emberfőket, a XXI. század emberi erőforrás értékelése éppen a több földrajzi helyen szerzett tapasztalás eredményéről beszél, kiemelt jelentőséget tulajdonít az így létrejövő kapcsolati tőkének. A 70-es években bontakoztak ki azok a termelési ágak, amelyek a szellemi hozzáadott értékű termékek kibocsátást fokozták, mint az elektronikai ipar, telematika és informatika, biotechnológia, később a tudásalapú gazdaság. Ezen tevékenységi átrendeződéshez már fejlesztési szükséglet volt a képzett munkaerő. Erre az időszakra tehető az ázsiai munkaerő felfutása, akik nem csak volumenük, de a képzési igények növekedésében betöltött szerepük miatt is említendőek. A 80-as években a globalizáció kiterjedése, a kutatási eredmények gyors alkalmazása a termelésben, az oktatás nemzetközivé válása, jelentette a mozgás fő hajtóerejét. A 90-es években, Kína és a kelet-európai régió bekapcsolódása a világgazdaság folyamataiba, - számottevő képzett lakossággal rendelkezett-, új, biztonságpolitika szempontot vetett fel.² A migráció kérdése a liberalizáció térbeli terjedésének egyik látható formáját is jelentette, így ennek feltérképezése, a politikusok számára alapvető fontosságúvá vált. Az ezredfordulóra kialakult helyzet, finoman fogalmazva is ellentmondásos; az emberek és gondolatok jelenleg kevésbé szabadon „közlekednek”, mint az áru és a tőke. A korlátozott mobilitásnak több akadályja van: egymásnak ellentmondó adminisztratív szabályok, az adórendszerek csekély vagy hiányos harmonizációja, a képzések kölcsönös elismerésének a korlátja, az idegen nyelv elégtelen ismerete és a fogadó intézmények hiánya, hogy csak néhányat említsek.

A nehézségek ellenére egyértelmű, az emberek mobilitásával az esetek többségében haszon érhető el. Ily módon felbecsülhetetlen személyes-szakmai tapasztalatok lehetősége nyílt meg, ami a humán tőke növelésének egyik hatékony útja, mert ezzel a résztvevők olyan készségeket és képességeket szereznek, amely esélyüket helyben, és tágabb térben is növeli.³ A nemzetközi mobilitással elérhető hozadék a piacon elismertté, keresetté vált. A hallgatók, gyakornokok, tanárok, kutatók és fiatal önkéntesek nem mindig vannak tudatában az előttük nyitva álló lehetőségeknek és az akadályokkal szembetalálkozva, gyakran elkedvetlenednek, így közülük kevesen tudják ezt a hasznos lehetőséget kihasználni.

A külföldön tanulás kérdése nálunk a húszadik század végének új jelensége.⁴ Magyarország a 90-es években belépett azon országok körébe, ahol már szokásos életforma az, hogy a fiatalok hosszabb rövidebb időt más országban tanulnak, ezzel nyelvileg tökéletesednek, megismerik más országok szokásait, kultúráját. A határok átjárhatóságával, a piacgazdaság, különösen a nemzetközi üzleti élet jelenlétével, nálunk is megnőtt a nemzetközileg jártas emberfők iránti kereslet és felhasználás.

A statisztika nemzetközi gyakorlata

¹ Földrajztudományok kandidátusa, habilitált egyetemi docens, ELTE TTK Földrajz és Földtudományi Intézet, maryredei@ludens.elte.hu
Készült az OTKA „Tanulási célú migráció” T 049870/2005 sz. kutatás keretében.

² Az érdeklődés valójában arra irányult, hogy a katonai jelentőségű ismeretekkel rendelkező kutatók kiáramlását nyomon kövessék. B. Rhode (1992). *East-West migration- brain drain.*, EC Comission, Brüsszel

³ A történelmi időkben a mesteremberek úgy tartották, hogy a messizi vidékeken szerzett tapasztalás növeli képességeiket. Az elit életmódjának része lett a külföldi egyetemek látogatása. Hrubos I. (2005) *Educatio* XIV. évf. 2. 225. o.

⁴ A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig címmel Szógi L. (2005) *Educatio* XIV. évf. 244 o. foglalja össze a történelmi folyamatokat.

Az érkezők tartózkodásának céljára vonatkozó nemzetközi ajánlások, munkavállalási, családi, egészségi, jövedelemszerző és tanulási célú kategóriákat állapítanak meg.⁵ Az 1981. évi ENSZ nemzetközi statisztikai ajánlása úgy összegzi, hogy a tanulók akár letelepedési célú, akár tartózkodási célú esetben is, csak választható módon részei a rendszeres statisztikának. A gyakorlat az, hogy azon országok, amelyek nemzeti fejlődésük fontos eszközeinek tekintik kész emberfők be/kivándorolását, azok adatokkal is fokozottabban tárják fel a kérdést.

Tanulási célú tartózkodási engedélyt akkor adható ki külföldi hallgató számára az Európai Unió tagállamában, ha hitelt érdemlően igazolni tudja, hogy felvételt nyert valamely oktatási intézmény nappali rendszerű képzésére. Valamint az oktatás idejére rendelkezik megélhetéséhez szükséges jövedelemmel, teljes körű betegbiztosítással, és elvárás a tanulás melletti munkavégzés nemzeti szabályainak betartása.⁶

A nemzetközi migráció szempontjából diáknak tekinthető az a külföldi állampolgárságú személy, aki akkreditált középfokú oktatási intézményben való tanulmányok folytatása céljából tartózkodik a tagállam területén egy, a tagállamban e célra akkreditált szervezet közvetítésével.⁷ Analóg módon beszélünk felsőfokú intézmény esetében hallgatói mobilitásról.⁸ Ha valaki tanulási célból önállóan szeretne egy másik országban tartózkodni, és ennek időtartama hosszabb, mint három hónap, akkor a fogadó tagállam hatóságaihoz kell fordulnia engedélyért. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy adatok a 3 hónapnál hosszabb tartózkodás esetéről állhatnak rendelkezésre.⁹ A számbavétel szempontjából kritikus a tartózkodás státuszában bekövetkező változás.¹⁰ A legtöbb ország azzal próbálja a státuszváltással járó keveredést feloldani, hogy ebben az esetben ismételt határátlépést kíván meg, azaz belépni csak egy céllal lehet, amennyiben ez a cél megváltozik, akkor a határ átlépését meg kell ismételni.

Különösen a fejlett országokba irányuló migráció esetén jellemző az, hogy a befogadás nehezebbé válásával megnőtt a bejutás olyan formái iránti igény, ami lehetővé teszi a „terep” előzetes megismerését. A tanulási célból történő bejutás idesorolható. A befogadók érzékelik, hogy az érkező „otthonossága”, milyen rizikótényezőt, jelenthet a végleges letelepedési szándékra.¹¹ Ebből is eredeztethető az ügyintézés során a hatóság kritikus, sokszor előítéletes hozzáállása. Ugyanakkor a végleges letelepedések elbírálása során, a legtöbb befogadó kedvező körülménynek tekinti azt, hogy valaki náluk tanult, netán végzett.

A migráció statisztikai számbevétele szempontjából nemcsak az időtartama, de annak megkezdése is, fontos. A statisztikai számbavétel két szituációt vehet alapul:

- a belépés fizikai tényét,
- az engedély kiadását.

Az adatok rendszerezése, kifejezi az adott országnak a migrációhoz való hozzáállását.

Főbb trendek a világban

Az UNESCO 2000. évi becslése szerint, 1,7 millió fő szülőhazájától eltérő helyen folytat felsőfokú tanulmányokat. 2025-re a lakosság iskolázottságának növekedésével és az életminőség javulásával összefüggésben, a világon 8 millióra teszik azoknak a számát, akik ún. *trans-national* oktatásban vesznek részt. A mennyiségi növekedés együtt jár a sokféle kultúra, szokás és nyelv kihívásával is, ami az oktatást kozmopolitává teszi.

A befogadó szempontjából vizsgálva a tanulói mobilitást, nagyarányú földrajzi koncentrációt találunk. A világon a diákok érdeklődésének 80%-a öt országba irányul. Az összes külföldön tanuló 43%-a az USA-ba, Nagy-Britanniába 16%, Németországba 13%, Franciaországba 11%, és Ausztráliába 8% megy. Nyilvánvaló az angolszász országok többsége az angol nyelv elterjedtségével összefüggésben. A nagy oktatási befogadók kapcsolatai a következők: (OECD 2002)

- Az Amerikai Egyesült Államokba 24, 2 % Európából és 65% Ázsiából érkezik.
- Ausztráliába 73, 8% Ázsiából érkezik.
- Kanadába 49% Európa és 40% Ázsia.
- Nagy-Britanniába 75, 4% Európából érkezik,
- Németországba 48% Európa és 36% Ázsia,
- Franciaországba 70% Európa és Ausztrália 24% Ázsia.

⁵ The migration database: The general framework for immigration statistics DEELSA/ELSA/WP2895)7 OECD 1996.

⁶ Egyes országokban azért is irányul fokozott tanulási célú érdeklődés, mert heti 11-21 órát engedélyeznek munkavállalásra.

⁷ Lukács É.-Illés S. (2004). Paradigmaváltás a vándorlási politikában, MTA Szeged Demográfiai munkatárs anyagából.

⁸ Érdekes, hogy a hallgatók esetén nincs szó sem az alsó, sem felső életkori határról, következésképpen hallgatói státuszban akár idős munkavállalási korúak vagy akár nyugdíjaskorúak is lehetnének. Idesorolhatóknak hihetők azokat a külföldi állampolgárságú személyeket, akik az adott országban letelepedési engedéllyel rendelkeznek, és gyermekeik, mint külföldiek, beiratkozását vehetnék figyelembe.

⁹ Az a nem kis számú eset, amikor rövid idejű, pár hónapos tartózkodás valósul meg, statisztikailag nem követhető.

¹⁰ Előfordulhat az, hogy az adott országban tanuló diák később bevándorlásért folyamodik, vagy rövid időtartamban munkát vállal, majd ismét a tanuló kategóriába kerül. Különösen akkor jellemző ez az eset, ha még nem szerezte meg a tanulmányokat elismerő bizonyítványt, ugyanis addig élvezzi a tanulói státus előnyeit.

¹¹ A veszélyeztetettség egyik letapogatható része az elutasított kérelmekben követhető nyomon. Ha magas a beadott kérelmekhez képest az elutasítottak aránya, akkor migrációs nyomástól lehet tartani, és erős bürokratikus válogatás a jellemző.

A fentiekből kitűnik, hogy az európai államok regionális befogadók, és az USA, Ausztrália globális befogadó. A fokozott földrajzi diverzitás a nem-angolszász országokra jellemző, itt az ázsiai érdeklődés nem nyomja el a más országok megjelenését. Az érkezők oldaláról nézve egyes országok történelmiem kötődnek, mások újonnan kapcsolódnak be a külföldön tanulás folyamatába. A földrajzi-történelmi kapcsolatok akkor szembetűnők, ha országok szintjére vizsgáljuk a donor kapcsolatokat. Az állandóság mellett folyamatosan bővül azon országok köre, amelyek új résztvevőként lépnek be a nemzetközi tanulás folyamatába. A nagybefogadó országokba (Amerikai Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália) érkező külföldi hallgatók fele-kétharmada, nem OECD országból érkezik. A fejlődő világ demográfiai robbanása kínálatot teremt, de a nagy földrajzi távolság egyben szocializációs szakadékot is jelent. A célterület választását, nemcsak az oktatás tartalma határozza meg, hanem az ország image, és a tanulás milyen önköltségi vagy támogatási lehetőségekkel valósítható meg, milyen lehetőségek vannak az iskola melletti munkavégzésre, mennyire kellemes az ország, és milyen nyelven történik az ismeretek átadása.¹² Egyes országok csak befogadók, mint pl. Ausztrália, de mások maguk is küldik diákjaikat külföldre, mint USA és Kanada. (SOPEMI 2001) Ausztráliában évente 1000 beiskolázottra 125 külföldi diák jut, Kanada 28 és az USA 33, Svájc (160), Ausztria (115) és Nagy-Britannia (108) diákkal jellemezhető.

A legnagyobb verseny a posztgraduális képzésben résztvevőkért folyik, összefüggésben annak tudományos és gazdasági jelentőségével. A posztgraduális képzésben való részvétel bizonyítéka a kiválóságnak, hiszen hosszú szelekció után jutnak el ide a résztvevők. Az ő kiválasztásuk közvetlenül az innovációs potenciál növeléséhez kapcsolódik. Ők alkalmasak a kutatás és a fejlesztés eredményeinek megvalósítására, ezzel döntő módon határozzák meg a versenyképességet.

A világban érdemi annak jelentősége, hogy valaki mely intézményben szerezte meg tudományos minősítését. Azok a földrajzi stratégiai helyek, ahová a külföldi hallgatók posztgraduális tanulmányok végzésére törekednek, jegyzett helyek. Az itt szerzett bizonyítvánnyal, a kiválasztásban elért sikerüket igazolják. Maguk a hallgatók is igyekeznek a karriert nyújtó pozíciókba kerülni, élvezni oktatási investíciójukat. Ennek érdekében fontos a kiválóságok és az alkalmazások, minél tökéletesebb egymásra találása. A nemzetközi üzleti élet többségüket már tanulmányaik során ösztöndíjban részesíti, és a végzést követően innen toborozza. (SOPEMI 2001). A végző kiválóságok olyan humán erőforrást jelentenek a cégek számára, ami intézményüket, vállalkozásukat, akár a világ élvonalába is emelheti. Azon hallgatók között, akik az USA-ban fejezik be Ph.D-t, vezetnek az indiaiak és a kínaiak. Az indiaiak 82% tervezi ott maradását, és 60%-nak már szerződése is van, a kínaiak 81%-a tervezi maradását és 57%-a rendelkezik szerződéssel.

A világban, a nemzetközi mozgás jelentős és egyre növekvő hányadát jelenti a tanulási célú vándorlás. A második világháborút követően felgyorsuló folyamat egyik táplálója az ázsiai és afrikai érdeklődés robbanásszerű növekedése volt. Napjainkban az elemzők azt erősítik meg, hogy az ázsiai kereslet elérte tetőpontját, és a Dél-amerikai diákok veszik át több oktatási intézményben az ázsiaiak helyét. 2000-ben a világ tíz intézménye fogadta a külföldön tanuló diákok 40%-át! 2025-re azt valószínűsítik, hogy Kína és India fogja a nemzetközi oktatás iránti igények felét betölteni. (IDP) Összefüggésben azzal, hogy az újonnan feltörekvő országok szellemi tőke beruházása (kis tigrisek) nő, folyamatos az oktatás jelentőségének felismerése, mindez a diákok egy részét otthoni környezetben tartja.

A külföldön tanulás koncentrált földrajzi megoszlását erősíti meg a „Student Mobility Atlas”.¹³ Az összes külföldön tanuló diák 68%-át 21 célország fogadja. Ezek közül kiemelkedik az Amerikai Egyesült Államok. Majd követi az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország és Ausztrália. Az öt vezető oktatási nagyhatalom nemcsak az ország image, a tanulmányok tartalma miatt, hanem az angol nyelvvel összefüggésben is magas preferenciát élvez. Annak érdekében, hogy vezető szerepüket a világban megtartsák, folyamatos aktív promóciós tevékenységet végeznek. (www.nafsa.org)

A diákmigráció atlasza hat régiót emel ki a világban és a tanulás mértékét a következő tényezőkkel hozzák összefüggésbe: Human Development Index/HDI (www.undp.org), A szabad mozgás joga és lehetősége, a külföldi tőkebefektetés mértéke, a városban élők aránya, a születéskor várható átlagos élettartam, az 1000 lakosra jutó telefonvonalak száma, a népesség száma. Elemzésükben arra mutatnak rá, hogy a gazdag országokból történik a legnagyobb arányú külföldön történő tanulás. A Skandináv országok, ahol a HDI index értéke is nagy, a legmagasabb a felsőfokú oktatásban külföldön tanulók aránya. Szingapúr, és Görögország említhető, ahonnan a többi tényezőtől eltérően magasabb a külföldön tanulás aránya. (6-8%) A következő csoportot azok az országok alkotják, amelyek a HDI alapján több diák bekapcsolódását feltételeznék, de a mozgás korlátozottsága ezt nem teszi lehetővé. Pl.. Kuba, Kína és Irán azok az országok, a többi tényezőtől elvárható mértéknél több diákot jutatnak külföldre. Tipikus azoknak az országoknak a csoportja, amelyek csökkenő HDI mellett mégis számottevő módon vesznek részt a nemzetközi oktatás folyamatában, mint Kenya, Kongó, Kamerun. Kedvezőtlen gazdasági fejlettségű országokban a külföldi tanulásbeli részvétel kicsi, de egyes gyarmati kapcsolatok ezt mégis növelik, pl. Nigéria. Összességében az fogalmazható meg, hogy magas életszínvonalal rendelkező országokból tízszer annyian jutnak a szellemi tőke reprodukcióját biztosító külföldi tanuláshoz, mind a szegény országokból. Mindez a regionális egyenlőtlenségek újratermelődésének egyik pillére. Így Sierra Leone és Norvégia között nemcsak a jogi keretek és a gazdasági fejlettség mutató jelentik a két végletet, de a külföldre kerülő diákok aránya is!

¹² Opendoors c. évente megjelenő „Report on line international education exchange” <http://opendoors.iienetwork.org>

¹³ D. Todd (2003) *Atlas of international mobility*. Institution of International Education, New York

A kelet európai rendszerváltás lehetővé tette a mobilitási folyamatokba történő nagyobb arányú bekapcsolódást. Ezzel együtt az európaiak összességében is alig harmadát jelentik a világon tanulmányi célból mozgó összes diákjának. Ennek okait elemzi az EU Green Paper 1996-os jelentésének függeléke¹⁴, mely szerint 1990-96 között Kelet - Európából csak 23.000 diák és 30.000 tanár részesült valamilyen időtartamú tanulási célú támogatásban. Más források Franciaország 127.000, Németország 79.000 és az Egyesült királyság 49.000 olyan tanulóról közöl ezredfordulóra vonatkozó statisztikát, akik legalább egy tanévet töltenek az országban.¹⁵ Az oktatási intézmények jó üzletnek tartják a külföldiek jelenlétét.¹⁶ A oktatás lehetőséget ad számukra a „best and bright” kiválasztásra is. A nemzetközi migráció folyamatának irányítása több szereplő számára is növelheti ez elérhető hasznot.¹⁷ (Rédei, 2005) A Közép-kelet európai régióban a készségek fejlesztésére, az idegen nyelvtanulásra és a nemzetközi jártasság megszerzésére irányuló igények a 90-es évek fordulóján váltak láthatóvá.¹⁸ Ekkor tömegek számára vált nyilvánvalóvá és elérhetővé, az a korábban már ismert elv, hogy a térbeli elmozdulásra a képességek jelentik az érvényes jegyet. (Ezzel egy időben a migránsok arról is kaptak visszajelzést, hogy eddigi kirekesztettségük, nemcsak a jogi akadályokkal hozható összefüggésbe.) A Kelet-nyugati mozgás mellett, módosult a Kelet-keleti is és megjelent a Nyugat-keleti viszonylat. Felértékelődött a végzettség megszerzésének földrajzi helye, így az Európai Unióhoz csatlakozott államok kedvezményezett helyzetbe kerültek azzal, hogy oktatási intézményeikben honosítható vagy elismert bizonyítványt ad ki.

A képzettek áramlásának előkészítése, a tanulási célú mozgás

A migráció összetételéhez kapcsolódó hatás elemzések a 90-es években kezdődtek el. Az összes mozgáson belül növekvő hányadú a tanulók és a nyugdíjasok migrációja. A kutatások elindításának az volt a háttere, hogy a befogadó országokban a migránsok a szociális ellátásának terhei növekedtek, a jóléti célországok a jádékok, szociális jutatások harmonizálására törekedtek. A migráns élete során több országban él, ebből fakadóan szükség van az egyes országokban megszerzett öregkori ellátás jogosultságának, a tanulói jogviszonnyal összefüggő előnyös szociális járadék összehangolására.

A gazdaság nemzetközivé válásával megnőtt a befogadói, köztük a társadalmi környezet toleranciájának a jelentősége. Napjainkban egymás megértése, az ismeretek egyik országból a másikba történő átvitelében jelentkező nyelvi, technikai akadályok olyan korlátokat jelentenek, amelyek nem kedveznek a szabad áramlásnak. A globális világban az ún. transzferáló szerep jelentősége megnőtt. Az angolszász országok egyik előnye az, hogy nincsenek nyelvi korlátok, az angol nyelv terjedése, a nemzetközösségi kapcsolatok alapozva működésük során a világ kínálatával számolhatnak. Ennek a nyelvileg szétdarabolt Európa, ellentéte.

Azok, akik mobilitással tervezik életüket, annak érdekében, hogy jobb helyzetbe jussanak, a külföldi tanulást esélyt teremtőnek tekintik. A tanulmányok alatt szerzett benyomások, azzal, hogy a fogékony fiatal életkorra esnek, nem maradnak hatás nélkül a későbbi életszakaszra sem. Mivel a tanulási célú mozgás főként az ázsiai térségből ered és a fejlett világba irányul, később, a felnőttkori migrációs döntéseknél is meghatározónak bizonyul. Az ázsiai országokban a külföldön történő tanulást az otthoni közösségekben kitörési pontnak tekintik, és humán tőke fejlesztésére fordított pénzt, hozamát mielőbb élvezni is szeretnék.

A globalizálódó világban a születéskor várható átlagos élettartam növekedése és az eltartási arányok romlása, kétfelől is módosította a munkában töltött időtartamot. A tanulás későbbre tolta a munkaerőpiacra lépést, a korai nyugdíjazás csökkentette a munkával töltött időt, ami együttes hatásként hatékonyabb elvárásokat jelenített meg az életnek erre a szakaszára. Napjainkban a munkaerő piacra be és kilépő korosztályok demográfiai cseréje, már nem képes fedezni az ismeretek és a technológiai megújuláshoz szükséges munkaerő minőségi cseréjét¹⁹. Ezért is szükséges az ismeretek élethossziglan történő megújítása, ami folyamatos tanulási igényt gerjeszt.

Ha más ország üzleti érdeklődés jelenik meg egy konkrét földrajzi helyen, akkor mutatkoznak meg a nemzetközi és a helyi gazdaság emberi erőforrás keresletében és kínálatában mutatkozó eltérések. Két eset lehetséges;

- a külföldi beruházó a helyieket felzárkóztatja, a nemzetközi elvárásokat közvetíti számukra, tartós foglalkoztatást ígér,
- vagy nem törődik a helyi munkaerő fejlesztésével, és átmeneti kiszolgáltatott helyzetet hoz létre.

Az első esetben a tőke befektetés a szakképzett munkaerő jelenlétére alapozva jött létre, átképzések valósulnak meg. Ezek a pozitív példák többnyire a magas hozzáadott értékű tevékenységek esetében jellemzők. A

¹⁴ Education, training and research: the obstacles to transnational mobility, EC Commission 1996.

¹⁵ J. Salt (1994) *Europe International Migrants*, HMSO-London p.161

¹⁶ Az Opendoors, említett kiadvány, regionális oktatási és megélhetési költségvetéssel érvel a külföldiek mellett. A kelet-európai érdeklődés 90-es évek eleji robbanásszerű megjelenésekor számos angol, svájci kollégium vezetője nyilatkozott a médiában arról, hogy számukra a tömeges beiskolázás mekkora hasznot jelent.

¹⁷ A spanyol egyetemek tevékenységének jó része, a latin amerikai fizetőképes keresletre épül, mert az itt végzett tanulmányokkal esélyesen léphetnek be az európai kontinensre.

¹⁸ 1990-91-ben számos hír szólt arról, hogy 20-25 millió olcsó munkaerőt jelentő orosz áraszthatja el kontinentet... Ez nem következett be. A tehetséges oroszok ebben az időben a gyermekeikkel töltötték meg a svájci, angol kollégiumokat, mint azt a tanév kezdéskor a londoni, és zürichi reptereken látni lehetett és képezték őket nemzetközi jártasságra.

¹⁹ Egyre gyorsabban avulnak el az ismeretek. Az OECD szerint a körülöttünk lévő technológia 80%-a 3,5 év alatt kicserélődik, ami állandó képzési igényt teremt.

második esetben a munkaintenzív vállalkozások települnek le, a munkaerő olcsóságára alapoznak, és nem a know how átadására, vagy K+F tevékenységre. Áttelepülésükről a profit érdekek gyors változása szerint döntenek. Ebben a kedvezőtlen esetben a helyi munkaerő átmeneti foglalkoztatáshoz jut, de minőségi jellemzői nem változnak.

Az oktatási intézményekből kikerülők késéssel képesek követni a helyi termelés humán igényét, ami veszteséget okoz számukra és a térség gazdaságának is. Érdekes megfigyelni azt a váltást, amikor a hazai erőforrás kínálat kimerül és a felhasználók állásbörzéken az egyetemek felé fordulnak. Az oktatási intézményből a legkitűnőbb végzősöket toborozzák, akik már bizonyították képezhetőségüket, és személyiségük alkalmas új ismeretek befogadására.

A humán tőke képzés befektetései nemcsak időarányosan nőnek, de finanszírozási szerkezetükben is módosulás következik be. Teljes egészében az állam feladata a lakosság alap készségeinek biztosítása. Aki tovább kíván haladni már egyéni és többes finanszírozásban gondolkodhat, ami nem alanyi jog, hanem pályázható lehetőség. A középiskolás korban történő külföldi tanulás egyéni finanszírozást jelent. Majd a tanulmányokban jeleskedők kiválasztódásával kapcsolódik be a központi támogatás. Az egyetemi tanulmányok során az állami és a magán finanszírozás még közel egyenlő arányban oszlik meg. A doktori iskolákban az ígéretek kiválasztódásával, kétharmaduk már államilag (üzletileg) finanszírozott tanulmányokat végez. A doktori tanulmányokat folytatók képesek a legtöbb nem állami finanszírozást megszerezni, mert ők már sikeresen haladtak át a kiválasztódási folyamaton és közel állnak tudásuk felhasználásához. A kiválóságok, maguk is azokba a központokba igyekeznek, ahol kedvezőek a támogatás lehetőségei. Itt nemcsak tanulmányaikhoz kapnak támogatást, de képéseik iránt is kereslet mutatkozik, valószínűbbé válik a befektetés gyors megtérülése.

Vámos Tibor akadémikus kifejezésével élve a „human interface”, a termelés résztvevőinek egymásra utalódását segíti. Összefüggésben a fokozódó egyre kiterjedőbb toborzással és globalizációval, az oktatás tartalmának a tanulók összetételével is összhangba kell kerülni. Korábban egy nemzetközi oktatási intézmény arculatát úgy fogalmazta meg, hogy érdeklődik más kultúrák iránt. Napjainkban az tapasztalható, hogy maga az oktatás folyamatai válik kozmopolitává. Az oktatás során a fő cél a világon általánosan használt „ügymenet” elsajátítása, technikai, nyelvi és tárgyi kultúra értelmében, ami segíti egymás nemzetközi megértését, (transferability of knowledge) amelyet több országból „toborzott” oktatók adnak át a hallgatóknak. A kozmopolita képzésre törekvő intézményekbe fokozott érdeklődés tapasztalható. (*Open doors. 2001.*) Kiemelt szerepet töltenek be a tudás átadásának folyamatában a meghívott oktatók, kutatók.²⁰ Az USA-ban évente közel 80 ezer fő részére létezik akadémiai év hosszúságú ösztöndíj lehetőség, ami évi 5-6 %-al nő és ennek egy negyedét rendszeresen a kínaiak és az indiaiak szerzik meg. Az amerikai ösztöndíjak felét ázsiai diákok kapják. A támogatott tanulmányok 42%-a élettudomány körében történik.

A tanulói mobilitás hozzájárul a tudásról alkotott nézőpont térbeli átalakulásához és hatással van a helyi fogyasztásra. Pl. a képzettek fogyasztási szintje magasabb, mint a nem képzetteké. A korai és több helyen szerzett tapasztalás, az ismeretszerzés helye, életre szóló meghatározottsággal bír. A nyelv, a helyismeret, a szakmai rendszerek megismerése többlet érték a munkaerőpiacon, nagyobb esélyt jelent a munkavállaló számára.

A folyamatok jobban megérthetők, ha a szellemi képességek földrajzi megtérüléséről beszélünk. Itt arról van szó, hogy közel ugyanazért a munkáért a világ egyik sarkában többet lehet kapni, mint máshol. Következésképpen a szellemi tőke a pénztökéhez hasonlóan arra törekszik, hogy olyan helyre kerüljön, ahol a befektetés gyorsan megtérül. Egyes országok felvetik annak kérdését is, hogy az országot elhagyók fizessék vissza a tanulmányaikra fordított költségeket. Vagy a befogadó országok az így szerzett erőforrás egy részét, a küldő országnak juttassák.

A tanulmányok alatt szerzett tapasztalatok egyúttal a jövő bevándorlási rizikóját is jelentik. A tanulók megismerik a helyet, a szokásokat, kapcsolatokat teremtenek. A fejlett és a fejlődő világ eltér abban is, hogy a külföldi tanulást mennyire követi letelepedés. A fejlett országokban a tanulás nem jelent ezt követően bevándorlást. Egyes esetekben családi befektetést jelent a fiatal külföldre küldése és ezzel együtt annak az elvárása, hogy a keresményből később őket is támogassa.²¹

Összegezve megállapítható, hogy a tanulási célú mozgás nő, a befogadó országok kínálati helyzetben vannak és a haszonelvű migrációs politikának ezzel a kérdéssel foglalkozni kell. Évek múltán a külföldön tanult ember közvetítője lehet a nemzetközi gazdaságnak. A gazdaság irányítói már meglátták az ebben rejlő lehetőséget és támogatják a tréningek, képzések stratégia megfogalmazását.

A legtöbb ország a kitűnő diákoknak a végzés után munkavállalási lehetőséget is kínál. Az eredet országok többsége a világgazdaság jövőbeli fejlesztési célpontja, ezért maguk a befektetők is kapcsolatokat akarnak kiépíteni, ami a náluk tanuló diákokon keresztül is lehetséges. Sőt a termelés ottani elindítása érdekében szükségük van a már tapasztalt emberi erőforrásra. A cél érdekében az üzleti élet haza „invitáló” programokat állít össze.²² Hatékonyak bizonyul az is, ha maguk a végzősök valósítják meg az otthoni befektetéseket, perspektívát és tapasztalják, hogy igény mutatkozik a tudásukra. Több ország meghirdette a „meddig van még

²⁰ Olyan gondolatok is megjelennek, hogy egy más kultúrából származó oktató vajon miként formálja a hallgatók szemléletét.

²¹ A Fülöp-szigeti női munkaerő külföldre jutásában írnak le hasonlókat, amikor egy közösség a kiválasztottnak finanszírozza az útját és elvárja, kötelezi a keresmény hazautalására.

²² Homecoming and return conferences.

szükség a külföldiekre” avagy „legyen a miénk” programot. Erre a visszatérésre sokszor nem közvetlenül a tanulmányok után kerül sor, hanem néhány éves tapasztalatszerzés után, vagy a második generáció tagjaiként. A globális világ tapasztalatai e tekintetben azt erősítik meg a családokban, hogy alkalmas és transzferálható tudással a fiatalok nagyobb térbeli választási esélyhez juthatnak. Ezt felismerve az önálló életkezdéshez szükséges anyagi feltételek helyett/mellett, a családok egy részében a szellemi készségek fejlesztése fontossá vált. Mivel minden központilag irányított stratégia hatékony megvalósulása attól függ, mennyire képes az egyéni(családi) célt az állami (központilag is támogatott) akarathoz közelíteni. Amennyiben a két cél egymáshoz közelít, akkor teljesülnek, ellenkező esetben elakadnak, és forrásokat vonnak el az irányítástól, a családtól. A migráció az átmenetileg elért „harmónia” gondolatára épül és ennek megbomlása máris indítást jelent egy új mozgásra. Az új környezet, új helyzetet is jelent. Ezért a vándorlás az esetek többségében a felemelkedéssel azonos törekvést hordoz.²³

Azzal összegezhetjük a tanulói mobilitást, hogy előnyt jelent mind a személy, mind a befogadó ország számára, mert kínálati piacot teremt, az ott eltöltött idő tapasztalatokkal gazdagítja. A küldő és a fogadó országok között kialakuló kapcsolat gazdaságfejlesztési eszköz, és a jövőben nagyobb intézményi kereteket célszerű kiépíteni a visszatérő migráció számára. Tény, hogy a külföldön is tanult diákok nagyobb arányban képesek bekapcsolódni a nemzetközi életbe, ezzel a „relocation” eszközeivé válnak.

Hazai folyamatok

Minden ország számára a befelé irányuló mozgás jelentősége a meghatározó, nincs ez másként a tanulási célú esetén se. 1990-ben a határok átjárhatóságával megnőtt az érdeklődés, a nyitottság és a munkaerőpiacon is keresetté váltak azok a személyek, akik nemzetközi jártassággal rendelkeztek.²⁴ A külföldi befektetések gyorsan felszívták az alkalmas munkaerőt és 1993-ban a munkaadók már közvetlenül az egyetemekről toboroztak, keresendő azokat, akiket képezhetőnek értékelték. Ez volt az állásbörzék nyitánya. (Rédei 1994) Érdekes volt a folyamat, ahogyan a külföldi tanulásra toborzó ügynökségek megjelentek Magyarországon. 90-es évek elején utazási irodák szervezésében indult meg a külföldön történő iskolázás. Egy felmérés szerint mintegy 65 ilyen iroda tevékenységére alapozva több ezer diáknak vált lehetővé a más országban történő tanulás. Ekkorra már jelen voltak a hazai oktatási kínálatban azok a nemzetközi ügynökségek, amelyek ezzel a lépéssel piacukat jelentősen bővítették.²⁵ (Rédei 1994) Itthon az érdeklődés hamarosan az Amerikai Egyesült Államokra koncentrált, annak imageval és olcsóbb oktatási elérhetőségével összefüggésben. A 2000-es év után jelentek meg a rendszeres toborzások, és az utazási kiállításokon 2003-ban, a külföldieket toborzó intézmények már egy önálló pavilionsorral voltak jelen. 2005 októberében megrendezték az első „Study abroad” egy hetes programsorozatot, ahol a nemzetközi oktatásban jeleskedő országok képviselői aktív promóciót folytattak. A Bologna folyamat előkészítésével párhuzamosan haladt az Erasmus program intézményesítése és az egyetemeken a kreditátviteli bizottságok létrehozása. A hazai adatok gyűjtését az Oktatási Minisztérium a Tempus irodával közösen végzi. A táblázat adatai azt mutatják, hogy döntően európai hallgatókat fogadunk, és ennek kétharmada a kisebbségi magyarsággal rendelkező szomszédos országokból érkezik. Tehát a hazai tanulási célú migráció speciális eset és nehezen összevethető más országok gyakorlatával.

1. A Magyarországra érkező hallgatók eredet ország szerint 1998-2003.

Eredet ország	1998/99	2001/2002	2002/2003
Afrika összesen	211	175	167
Észak Amerika összesen	505	435	319
Ázsia összesen	1249	1602	1775
Ciprus	211	302	321
Irán	166	178	181
Izrael	334	578	637
Vietnam	61	88	112
Jemen	14	14	11
Európa összesen	5120	8975	9494

²³ Pl. Pestre kerülni, Amerikába menni.

²⁴ Már az 1993. LXXX. felsőfokú oktatásról szóló rendelet érinti a külföldiek oktatását és a bizonyítványok elismerését. Szabályozza a külföldiek oktató intézmények működését, a kiadásra kerülő okleveleket, kimondja a magyarok külföldi tanulásának elismerését és növeli az intézményeknél maradó hányadot, valamint annak felhasználását a későbbi intézkedésekben liberalizálja. Ezzel válnak anyagilag is érdekeltté az intézmények és a tudományos és oktatási kapcsolatok nemzetközi bővítése mellett, saját forrásra is szert tesznek. 30/1998. (VI.25.) állami finanszírozásról beszél, és szabályozza a hallgatóknak adható és elvárható juttatások körét. Ezzel a nemzetközi megállapodásokat harmonizálja a magyarországi gyakorlattal. Azok, akik a kétoldalú egyezményrel rendelkező országból érkeznek a magyar hallgatókkal azonos jutásban részesülnek.

²⁵ Ezzel egyidőben a volt szocialista országokban kétirányú folyamat zajlott; a szomszédos országokban tanulni, vagy neves iskolákba eljutni. Amikor a média arról írt, hogy Jelcin orosz elnök unokája is külföldön tanul, már tele voltak a svájci, angol kollégiumok keleti tanulókkal.

Németország	504	575	570
Görögország	772	457	320
Norvégia	370	575	553
Lengyelország	49	142	128
Románia	940	2737	3090
Oroszország	229	207	217
Szlovákia	724	1783	2071
Ukrajna	387	743	893
Jugoszlávia	675	1254	1229
Összesen Magyarországra érkező hallgató	7085+1800*	11187	11755

Forrás: www.uis.unesco.org_en.html * jelenti azokat, akiknek ismeretlen az eredet országuk. Azokat az országokat emeltük ki, amelyek 100 főnél több diákot küldenek.

Magyarország a korábbi küldő országból befogadóvá vált és ezzel analóg kétirányú mozgásról beszélhetünk. A magyar diákok tanulhatnak külföldön, a külföldi diákok tanulhatnak Magyarországon, és a 90-es évek óta folyamatosan nyíltak a nemzetközi oklevelet nyújtó iskolák.

Magyar diák külföldön- külföldi diák nálunk

A mozgás statisztikai számbevételeit torzíja a kis földrajzi távolság, a több hónapos vízummentes tartózkodás lehetősége, ami ismételt határátlépéssel még bővíthető is. Így Magyarországról is a „pendlizés,” a nagyszámú egyéni kezdeményezés miatt, csak korlátozott megbízhatóságú információval rendelkezünk.

A 90-es évek végén Magyarországot érintő tanulási célú migráció a következőképpen volt összegezhető. (Rédei 2002) Befelé: 3.830 általános iskolás, 444 szakmunkásképzős, 7.200 felsőfokú, 1070 felsőfokú tanulmányait még nem befejező, de tanulói jogviszonyát fenntartó, és 250 doktori képzésben résztvevő. Összesen: **13-14.000 fő**. Ebből a nemzetközi rendszerésnek megfelelően az ált. iskolásokat és szakmunkásokat kivéve, 10 ezer alatti populációról beszélhetünk. Kifelé: 2-3.000 általános iskolás szülővel együtt élve és 1.200-1.900 középiskolás, 300 -1.500 heti/napi ingázó középiskolás, 10.000 felsőfokú Ph.D. K+F, pár száz főre tehető gyakornok, EU ösztöndíjak elenyésző az egy éven túli, Ford és Fulbright, Marie Curie. Összesen: **14.-17.000 fő**. Ebből a nemzetközi rendszerésnek megfelelően az ált. és középiskolásokat kivéve, 11-12 ezer fős populációról beszélhetünk.

Magyarországon nagy hírű az orvosi, állatorvosi és a műszaki területeken folyó oktatás. De az ideirányuló érdeklődés összefüggésben van azzal is, hogy a német, görög orvosegyetemeken numerus clausus van. Az idevonatkozó intézmények abban is támogatást nyújtanak, hogy előkészítő szakmai és nyelvi kurzusokat indítanak, a hallgatók szabad idő tevékenységére is figyelnek.

Az összes hallgatói létszámhoz viszonyítva a Szechenyi Orvostudományi Egyetem fogadja a legtöbb külföldi hallgatót. A diákok nagy része a Skandináv országokból, Izraelből, az Amerikai Egyesült Államokból, Kanadából, Görögországból, és Iránból érkezik. A külföldiek között nő az olyan finn, orosz, indiai, és tajvani, kínai diákok száma, akik nem otthon bukkantak a magyar főiskolára, hanem szüleikkel együtt jöttek nemzetközi szolgálatra.²⁶

Nemzetközi diploma itthonról

A Magyarországon megszerezhető nemzetközi diploma, a 90-es évek elején népszerű volt a hazaiak körében is, de már ekkor a meglehetősen költséges oktatásba a környező országok állampolgárai is nagy számban vettek részt.²⁷ A hazai fizetőképes kereslet, napjainkra szinte teljes kimerülésével, távoli országokból érkezők töltik fel a padokat. Az Arab Öböl országaiból érkezők, kínaiak, és a fejlett nyugati országokból olyanok vették át a helyüket, akik az itteni jó oktatást és az olcsóbb megélhetést, a kellemes környezetet és az itt szerzett diplomával megnyíló lehetőségeket értékelték.

Miért jó külföldön tanulni? Meggyőződésem, hogy a fiatalok ezen életkorban jelentkező önállósulási törekvéseivel esik egybe a külföldi tanulás. Azzal, hogy más országba mennek, kiszakadnak a szülői házból, és önálló tapasztalatokra tesznek szert. Azokkal a szülőkkel beszélve, akik már gyermekeik nemzetközi oktatását átértékelték, kifejezték azt, hogy a személyiség fejlődésében döntő szerepe volt a kinti tartózkodásnak. Hasonló tapasztalatok verifikálhatók a külföldön tanuló diákok körében folytatott kérdőíves felvételek alapján. Nagyarányú egyetértés mutatkozik azokkal a kérdésekkel, hogy „Külföldön élni, hatással van a viselkedésemre,

²⁶ A földrajzi megoszláshoz hozzáteszem, hogy a fejlett országból érkezőkre kisebb mértékben jellemző az, hogy nemzetközi szolgálat esetén, felsőoktatási életkorban lévő gyermeküket magukkal hozzák.

²⁷ Mindez összefüggésben volt az otthoni bizonytalan helyzettel.

kommunikációmra, Itt kipróbálhatom az önálló döntés hatását, Korai karrierkezdés lehetőségét nyitja meg számomra, Otthon ezek a feltételek csak később valósulnak meg.”

IRODALOMJEGYZÉK

- IPTS (2001): *The mobility of academic researchers*, 2001. Sevilla
- J. SALT (1994): *European Migration*, HMSO, London
- OECD DEELSA/ELSA/WP2895/7: The migration database the general framework for immigration statistics
- OECD SOPEMI (2002): Trends in international migration. Paris
- RÉDEI M.(1994) Internal brain drain In: Refugees and migrants: Hungary at a crossroad, HAS, Budapest, 105-119.o.
- RÉDEI M. (1999): *Az árú, a tőke és a munkaerőszabad áramlása*, In: Migráció II. KSH 71-83.o.
- RÉDEI M. (2002): *Külföldön tanuló magyardiákok és Magyarországon tanuló külföldi diákok*, In: Migráció és statisztika KSH 113-134.old
- RÉDEI M.(2005): A nemzetközi vándorlás folyamatának irányítása, *Statisztikai Szemle* 83. évf. 7.sz. 662-680.o.
- T. DAVIS (2003): *Atlas of student mobility*. Institute of International Education. New York
- UN (1981) *Recommendation for statistics of international migration*,